

*Kaotust kanda kui tulnud teil oma arguse tõttu,
misjaoks tõukate siis taevaste kaela te süü?
Eks ise toetanud siis te tüüri võimu ja valdust –
pakkudes teenima end. Orjuses ohkate nüüd.
Tark näib küll teie seast igauks, aga kõikidel kokku
napp ning pisku on taip, väeti on mõistus ja oid.
Muutuvat juttu ja liikuvat keelt teie hindate kõrgelt,
kuid ei märka te teost mõõta ja hinnata meest.*

ning veel:

*Orjust ta kandis enne, nüüd ent prii on ta.
Ateenlasist ma nende maale jälle tõin
kõik need, kes võlgu olles müüdnud võõrsile –
küll õigustmööda, küll ka mitte õigel teel;
mustkunst kel toitjaks, ning kel meelest läinud ehk
Atika keelgi võõrsil ümber hulkudes.
Said priiks ka need, kel orjuslikke kombeid siin
me endi maal on tulnud kanda ning
vaid hirmu tunda kõrgelseisva palge ees.*

Kui ma nädalapäevad tagasi paraku mõistsin, et Ülo Tuulikul ei ole teps mitte läinud meelest see, vahest ehk paari-kolme kuu tagune jutt, kus ta mind sel kollokviumil ette astuma kutsus, siis ...siis olin ma kimbuses nagu üks teolt tabatud imposteerija kunagi: mida mina – ülikooli arheogeneetika professor – peaksin siis ühtäkki, ammu suure saali ees, Jaan Krossist arvama hakkama?

Kuid läinud pühapäeva hommikul, mediteerides sel teemal (õigemini lõplikult adudes, et ega ma pääse), saatis armuline taevas mulle tähe. Väga selge tähe. Juba laupäeval, istudes hoopis muu, mitte isegi oma, vaid võõra teksti kallal, torkas pähe, et võiks ju näiteks rääkida Plutarhoselt (andku Ülo siinkohal andeks – trükitud kavas väljakuulutatud pealkirja mõtles ta välja ise, küll minu teadmisel, kuid ma kohe kuidagi ei suutnud end sellele helistikule häälestada). Täpsemalt – mitte Plutarhoselt, vaid tema “Võrdlevaist eludest” ja veelgi täpsemalt – Solonist. Et värskendada mälu (veenduda, et aastakümnete tagusest lugemusest tekkinud assotsiatsioon on adekvaatne), hakkasin tuhlama raamaturiieid. Ja ei leidnudki paraku neid elulugusid üles – teate ju küll olukorda, kus alatise ruumipuuduses on pooled riieid kahes viirus täis laotud. Kuid tähe sain – leidsin 40 aasta eest trükitud “Kreeka kirjanduse antoloogia”, avasin sisukorra – ja leidsin, et poolteise lehekülje jagu Soloni värse on tõlkinud – mis te arvate? – kaks daami, üks neist Ellen Niit. Tunnistähk missugune! Aga Plutarhose Solonist kõnelen nüüd, nagu mäletan.

Miks ülepea Solonist ja Krossist? Esimene, triviaalne (et mitte öelda “banaalne”) assotsiatsioon: Solon oli teatavasti üks kreeklaste “seitsmest targast”. Jaan Kross on üks meie tarkadest, kuigi ma ei usu, et meil neid nii arvukalt oleks – tervenisti seitse – arv, mis on nii suur, et muistsed soome-ugrid pidid sõna selle tähistamiseks laenama indo-iraanlastelt. Või siis täpsustatult, ma ei ole kindel, et neid (s.o tarkasid) praegu siinmail niigi palju kokku lugeda oleks.

Kuid tegelikult tahtsin rääkida Soloni reformidest. Veelgi täpsemalt – mitte sedavõrd reformidest, kui “kaasaskäivaist asjaoludest”. Fooniks: Atikat oli tabanud sügav sotsiaalne kriis, kohe-kohe oli lisandumas poliitiline kriis, mis ähvardas kaosega. Sündis see pea täpselt 2600 aasta eest. Kehvema rahva võlakoormus oli kasvanud määrani, kus olulist osa kodanikest ähvardas võlaorjus. Ja veelgi enamast maast ilmajäämine – põllusiilud olid täis võlakirjatulpe. Paljud olidki juba orjuses, sealjuures müüduna mujale. See kõik oli sündinud seaduse läbi – polegi vaja pikemalt kommenteerida – need oli kehtestanud, inimpõlve eest, Drako ise.

Solon, juba küpses keskeas, ei olnud seni pidanud ühtki ühiskondlikku ametit – ja vahest seetõttu oligi tal kaaskodanike silmis nii laitmatu maine. See maine ei piirdunud usuga tema aususesse – kogukond oli veendunud ka tema tarkuses. Hädas pakuti talle arheondi ametit. Solon esitas omapoolsed tingimused: õigus koheselt muuta seadusi ja garanteeritud võim kümneks aastaks. Need võeti vastu. Edasine on kooliõpikuis: ametisse astudes ta kaotas koheselt maaomandile kuhjunud pandid ja tühistas kodanike rahalised võlad. Kasutades Ateena riigikassat, ostis ta vabaks võlaorjusesse sattunud – ka need, kes olid müüdud Ateenast välja. Ja veel palju muud – viis läbi rahareformi, kindlustas oligarhia privileege – pannes neile samas suuremad koormised seoses riigikaitse ja muude üleüldiste vajadustega. Ta saavutas, mida temalt oodati – stabiliseeris olukorra, ergutas kaubandust – jne jms. Lühidalt – ta osutus oodatu vääriliseks. Pealegi, kes teab: kui poleks olnud Solonit, ei oleks pruukinud saabuda Ateena õitseajaga. Kuid mitte see ei ahvatlenud mind temast kõnelema, vaid hoopis kooliõpikuis puuduv, kuid Plutarhose poolt toodud detail. Nimelt – Solonil oli kitsas lähisõprade ring. Kui tuli arutluseks arheondi ametikoha pakkumine, koguneti Soloni poole, et abistada teda eeltingimuste sõnastamisel ja esimeste reformide eesmärkide formuleerimisel. Solon oli palunud nädalapäevad mõtlemisaega. Kõik toimus täieliku saladuskatte tingimuses. Äärmiselt diskreetne maakuulamine näitas, et ateenlased jäävad Soloni tingimustega nõusse. Ja nüüd siis Plutarhose puänt: enam kui üks Soloni jüngerist, tema “tagatoast”, tema “äraostmatuist”, tegutsesid välkkiirelt – nad võtsid hiigelvõlgu ja ostsid üles maaomandit ja muud vara – täies teadmises, et vähem kui nädala pärast laieneb ka neile uus seadus, mis kustutab kõik võlad. Nii ka läks.

Plutarhost lahutab Solonist enam aastaid kui Krossi Russowist. Ma tõesti ei tea (mu haridus ei küüni sinnamaani), kas Plutarhose “detailidel” on tõepõhi all. Kuid kas see ongi ülepea oluline? Minu jaoks igatahes mitte. Plutarhos ei olnud ju ajaloolane. Ta oli avara silmaringi ja üsna ebatavalise elukogemusega hilisantiigi vaimueliidi liige, ta oli ka viljakas kirjanik. Vahest ta mõtleski selle ärastamise ülepea välja? Tundes inimloomust. Vahest ehk inspireeris teda mingi ajakajaline sündmus meie ajaarvamise esimesest sajandist, mil ta elas? Soovist lisada Soloni käsitlusele selle “miski”, mis muudab õpikuteadmise elavaks – oma kalleile kaasteeliste? Mis aga, õnnega poleks, on kandunud meieni.

Ja ma ei mäleta, et Plutarhos oleks seda jutustades “moraali lugenud”. Võibolla oli see nii, kuid kuna ma seda ei mäleta – ju see siis ei seganud. Arvan, et siin on veelkordne analogia Jaan Krossi talendiga. Krossi lugejana on mulle esmajoones olnud sümpaatne tema oskus olla õpetlik ilma õpetussõnu peale lugemata. Mitte “teadlase täpsus” – andku Ülo mulle veelkord andeks. On kindlasti sadu ja sadu ajaloolisi romaane, kus kõik on just nii täpne, nagu allikmaterjalide uurimine vähegi võimaldab – pakkumata midagi hingele.

Tõepoolest – mis on “Teadlase täpsus ...”? Thorton Wilder venitas Catulluse surma 10 aastat hilisemaks – tal oli vaja seda oma isikliku Caesari loomiseks. Teades vägagi hästi, millal Catullus tegelikult suri. Pole nagu märganud, et Wilderit seetõttu osatatakse. Jules Verne täiendas pidevalt oma ulatuslikku kartoteeki teaduse ja tehnoloogia uusimate saavutuste kohta ja näiteks kirjeldas üksikasjaliselt seda, kuidas saaks toota nitroglütseriini hülgervasvast, potasest, salpeetrist ja veel paarist-kolmest ainest – üksikul saarel merehädaliste poolt. See pole kaugeltki juhtivaks põhjuseks, miks juba viis põlvkonda noorukeid Saladuslikku saart õhinal loevad. Ja kui soovite: Terry Pratchett demonstreerib, igal sammul, oma laialdasi teadmisi mitte ainult ajaloo kohta, vaid paljudes teadustes ning, pöörates argumendi pahupidi – see ei seganud teda loomast Kettamaailma. Enamgi, lugesin kuu-paar tagasi, et Douglas Adamsi kirjeldatud vaadet Restoranist Universumi Äärel peetakse moodsa kosmogoonia seisukohalt üheks adekvaatsemaks pildiks, mis võiks seal avaneda, kui seal restoran oleks. Kes teab – vahest ongi? Näiteid “Teadlase täpsusest ...”, rakendatuna ilukirjandusele võib tuua, kuigi mitte lõputult, siis kindlasti tüütuseni. Ma kohe kuidagi ei usu, et see tahk lisaks midagi olemuslikku Jaan Krossi loomingule mõistmisele. Sest mis oleks vastandiks: rumaluseni ulatuvast pealiskaudsusest tingitud eksimused ajastu asjade ja kommete portreerimisel – aga see oleks hoopiski teise, siinkohal ebahuvitava tasandi arutluse teemaks. Minge ja püüdke tõsimeeli pidada ettekannet, mille sõnumiks kuulajale on kinnitus, et nii suurt merekarpi, nagu Sandro Botticelli “Veenuse sünnis” kujutas, Vahemeres tegelikult ei esine!

Lõpetuseks antiassotsiatsioon /kui nii ülepea saab öelda/: kas mäletate kaht eelnevalt tsiteeritud rida Solonilt – “muutuvat juttu ja liikuvat keelt te hindate kõrgelt, kuid ei märka te teost mõõta ja hinnata meest”. Siin Solon eksis: temast lahutab meid enam kui kaks ja pooltuhat aastat. Plutarhost lahutas Solonist pea seitsesada aastat. Balthasar Russowit lahutab Krossist veidi lühem periood. Meie ja täna “märkame ja hindame” neid kõiki, me “mõõdame” nende teoseid. Ja ei ole siinkohal kindlasti liigjulge ekstrapoleerida – miks ei tohiks me mitte uskuda, et see saab olema just samamoodi ka siis, kui tänane päev on saanud kaugeks minevikuks?

Richard Villems
14. veebruar 2005